

KİÇİK VƏ ORTA TURİZM SAHİBKARLIĞININ İQTİSADI İNKİŞAFA TƏSİRLƏRİ

Daxil olub: 11 may 2023-cü il
Qəbul olunub: 7 iyun 2023-cü il
Received: 11 May 2023
Accepted: 7 June 2023

Ceyhun Nuriyev
doktorant, UNEC
jeyhunuriyev@gmail.com

Xülasə

Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda iqtisadi inkişafın artırılmasında turizm sahəsindəki kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin əhəmiyyətini qeyd etməkdir. Tədqiqat işində statistik və təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin iqtisadi inkişafa gətirdikləri üstünlüklərin əks olunması onun elmi yeniliyi hesab oluna bilər. Tədqiqat işində kiçik və orta turizm sahibkarlığı müəssisələrinin gəlir əldə etməsi, bu müəssisələrin vasitəsilə məşğulluğun təmin edilməsi, eyni zamanda iş yerlərinin yaradılması, vergilərin yığılmasında rol oynamasının iqtisadi inkişaf üçün əhəmiyyəti qeyd olunub. Tədqiqatın nəticə hissəsində kiçik və orta turizm sahibkarlığı müəssisələrinin iqtisadi inkişafa təsirləri ilə əlaqədar təkliflər irəli sürülmüşdür.

Açar sözlər: *turizm, kiçik və orta sahibkarlıq, iqtisadi inkişaf.*

IMPACTS OF SMALL AND MEDIUM TOURISM ENTREPRENEURSHIP TO ECONOMIC DEVELOPMENT

Jeyhun Nuriyev
Ph.D. student, UNEC
jeyhunuriyev@gmail.com

Abstract

The purpose of the research is to highlight the importance of small and medium-sized business enterprises in the field of tourism in increasing economic development in Azerbaijan. Statistical and analytical methods were used in the research. The reflection of the advantages brought by small and medium enterprises to economic development in the research work can be considered as its scientific innovation. In the research work, the importance of small and medium-sized tourism entrepreneurship enterprises to generate income, to provide employment through these enterprises, and at the same time to play a role in creating jobs and bringing in taxes, for economic development was noted. In the final part of the study, proposals were made regarding the effects of

small and medium-sized tourism entrepreneurship enterprises on economic development.

Keywords: *tourism, small and medium entrepreneurship, economic development.*

ВЛИЯНИЕ МАЛОГО И СРЕДНЕГО ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Джейхун Нуриев

*докторант, Азербайджанский государственный экономический университет
jeyhunuriyev@gmail.com*

Резюме

Цель исследовательской работы - отметить значение малого и среднего бизнеса в сфере туризма в повышении экономического развития Азербайджана. В исследовательской работе использовались статистические и аналитические методы. Отражение в исследовательской работе преимуществ, которые приносят экономическому развитию предприятия малого и среднего бизнеса, можно считать его научной новизной. В исследовательской работе подчеркивается важность малых и средних предприятий туристического предпринимательства для получения дохода, обеспечения занятости через эти предприятия и в то же время роль в создании рабочих мест и сборе налогов для экономического развития. В заключительной части исследования были сделаны предложения относительно влияния малых и средних предприятий туристического предпринимательства на экономическое развитие.

Ключевые слова: *туризм, малое и среднее предпринимательство, экономическое развитие.*

Giriş

Turizm dünyanın ən böyük sənayelərindəndir və həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatının inkişafına müsbət cəhətdən böyük təsir göstərir. Azərbaycan turizmin inkişafına görə böyük potensiala sahib ölkələrdən biridir. Azərbaycan ərazisində turizm sahəsi ilə məşğul olan sahibkarlar üçün əlverişli şərait vardır. Bu sektorun fərqli olmasının səbəbi odur ki, məhsulu istehlakçıya aparmaq əvəzinə, istehlakçını istehsal yerinə gətirir. Turizm sektorunda hava, dağlar və iqlim kimi elementlər iqtisadi məhsula çevrilir. Turizm hadisəsinin tədqiqi və ölçüsünü müəyyən

etmək üçün müxtəlif tədqiqatlar aparılmış və bu gün də aparılır. Turizm səyahət, nəqliyyat, iqtisadi, sosial və istehlak kimi anlayışlarla sıx əlaqəlidir.

Turizm sahəsi

Təriflərə görə turizm fəaliyyəti üç ayrı hadisəni əhatə edir. Bunlar köçmə, səyahət və yaşayışdır:

- Köçmə. Turizm insanların yaşadığı, işlədiyi və əsas ehtiyaclarını ödədiyi yerlərdən kənara səyahətdir.

- Səyahət. Səyahətçilər qaldıqları müddətdə turizm müəssisələri tərəfindən istehsal olunan məhsul və xidmətləri tələb edirlər.

- Yerləşdirmə. Turizmdə yerləşmə müvəqqətidir. Səyahət edən və qalan şəxs müəyyən müddətdən sonra yaşadığı yerə qayıdır [1, s. 36].

Turizm sektorunun nə qədər mürəkkəb olduğunu və onun iqtisadi, sosial və mədəni həyata olan töhfəsinin nə qədər vacib olduğunu başa düşmək üçün bu sektorun iqtisadi xüsusiyyətlərindən bir neçəsini sadalamaq olar:

- Turizm sektoru xidmətlər sektoruna daxildir. Lakin sektorun xüsusiyyətinə görə digər sektorlarla əlaqədədir. Çünki yerli və ya xarici turistlərə satılan məhsul və xidmətlər digər sektorların aktiv rol oynadığı zaman mümkündür.

- Bu sektorun xammalını ölkədəki təbii sərvətlər və ölkənin ictimai-mədəni xüsusiyyətləri təşkil edir. Ona görə də xammal baxımından digər sektorlar kimi xarici mənbələrdən asılı deyil. Sektorun inkişafı ölkənin malik olduğu resurslara əsaslanır.

- Digər bir xüsusiyyət isə əmək tutumlu struktura malik olmasıdır. Mexanikləşdirmə və avtomatlaşdırma bu sektora uyğun olmadığı üçün əmək faktoruna ehtiyac var. Böyük iş yerlərinin yaradılması potensialına malikdir [1, s. 37]. Azərbaycanda coğrafi, iqtisadi və təbii sərvətlərin mövcudluğu regionun gələcək inkişafı üçün ilkin əhəmiyyət kəsb edir. Lakin əldə olunan nailiyyətlər regionların mövcud potensialının rəşional istifadəsini tam əks etdirmir. Qeyri-neft sektorunun mütənasib inkişafı yalnız makroiqtisadi sabitliyi qorumaqla daimi iqtisadi inkişafa imkan verir. Sosial sahənin inkişafı iqtisadi vəziyyətin yaxşılaşdırılması, insanların gəlir əldə etmək imkanlarının artırılması və sonradan yoxsulluğun azaldılmasının ən mühüm amillərindən biridir. Hazırda respublikada mövcud potensialdan daha sərfəli istifadə etməklə sənayenin və kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrində sürətli inkişafa nail olmaq mümkündür. Ölkənin hərtərəfli iqtisadi inkişafı, sahibkarlığın dəstəklənməsi, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, yoxsulluq problemlərinin həlli gündəlikdəki ən mühüm dövlət məsələlərini əhatə edir. Bütün regionların dövlət proqramlarında nəzərdə tutulmuş bu kontekstlə bağlı məsələlərin layiqincə və uğurlu həlli üçün restrukturizasiya və təkmilləşdirmə məsələləri saxlanılır. Hazırda ölkədə infrastrukturun formalaşdırılmasına, qlobal iqtisadi məkanda mövcud potensialın təşviqinə, xüsusilə qeyri-neft sahəsinin inkişafına böyük diqqət yetirilir. Ölkədə

aparılan kəşfiyyatlar və xarici ölkələrdən gələn hesabatlar göstərir ki, turizm ən perspektivli, potensialı yüksək olan sektorlardan biridir [2, s. 272].

Kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələri

KOS-lar xüsusilə məşğulluq imkanları və ətraf mühitdəki dəyişikliklərə sürətlə reaksiya verən çevik strukturları əsasında milli iqtisadiyyatların inkişafında və global rəqabətin mənfəətlərindən qorunma prosesində kifayət qədər təsirli rolə malikdirlər. Bundan əlavə, yadlaşmanı qoruyan yerli xüsusiyyətlərinə və orta sinfi gücləndirən rollarına görə KOS-lar həm də sosial perspektiv kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bir çox müəlliflər KOS-ları iqtisadi inkişafın dayağı və sosial sabitliyin əsas amili kimi əsaslandırırlar. Bu şirkətlərin töhfələrini aşağıdakı kimi bir neçə əsas məqamda ümumiləşdirmək olar:

- a) Kiçik və orta sahibkarlıq ölkənin məşğulluq problemlərini həll edir.
 - b) Kiçik və orta sahibkarlıq ölkənin ÜDM-ə mühüm töhfə verir.
 - c) Kiçik və orta sahibkarlıq iri müəssisələrin inkişafına dəyərli töhfə verir.
 - d) Kiçik və orta sahibkarlıq ölkənin ixrac-idxalına da mühüm töhfə verir [3, s.398].
- Azərbaycanda KOS-ların gələcək inkişafı diversifikasiya, məşğulluq, yerli resurslardan istifadə etməklə daxili istehlak mallarına tələbatın ödənilməsi, idxaldan asılılığın aradan qaldırılması və davamlı iqtisadi artıma nail olunması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan, KOS formasında sahibkarlıq fəaliyyətinə sahibkarlığın birinci və əsas forması kimi baxmaq lazımdır. Bu gün Azərbaycan hökumətinin əsas diqqəti qeyri-neft, ticarət sahələrinin inkişafını gücləndirən şəraitin yaradılmasındadır. Bu baxımdan diversifikasiya vacibdir. Şəxələndirmənin əsasını sahibkarlıq üçün əlverişli mühitin yaradılması və stimullaşdırılması təşkil edir ki, bu da bir sıra ölkələr kimi Azərbaycan üçün də mühüm əhəmiyyət kəsb edir [4, s.11].

Kiçik və orta müəssisələr marketing imkanları məhdud olan, öz söyləri ilə ayaqda qalmağa çalışan, daxili bazarlar üçün məhsul və xidmətlər istehsal edən, yerləşdikləri regionun iqtisadiyyatına əhəmiyyətli töhfə verən, az kapitalla qurulan kiçik müəssisələrdir. KOS-lar iri müəssisələrlə müqayisədə arxa planda qalan, öz sərmayələri ilə həyatlarını davam etdirən, öz əmanətləri ilə ayaqda qalmağa çalışan, bütün ticarət və sənaye əməliyyatlarını yerinə yetirən xidmət və istehsal bölmələridir. KOS-ların nə olduğunu başa düşmək üçün onların necə fəaliyyət göstərdiyini və inkişafının niyə bu qədər vacib olduğunu bilmək lazımdır.

KOS-lar rəqabət mühitində həyatlarını davam etdirdikləri üçün yeni texnologiyalara əməl etməli və tətbiq etməlidirlər. KOS-larda kifayət qədər kapital olmur. Kiçik müəssisələrin təsnifatı və növlərinin araşdırılması bu müəssisələrin funksiyalarını daha yaxşı başa düşməyə imkan verir. Kiçik müəssisələrin təsnifatında müəssisənin yaranma yeri və təyinatı, kapitalın strukturu, işçilərin sayı, işçilərə ödənilən əməkhaqqının

məbləği, istifadə olunan dəzgah və skamyaların sayı, satışın məbləği mühüm meyar kimi müəyyən edilir.

KOS-un inkişafı bir sıra amillərdən asılıdır. Geniş mənada bunları aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

- Biznes mühiti. Onların inkişafı üçün qeydiyyat xərcləri, lisenziyaların ödənilməsi və emal müddətindən başlayaraq giriş dəyəri çox vacibdir. Bu məsrəflər biznes əməliyyatları zamanı ödənilə bilməz, çünki ilkin kapital kimi tələb olunur.

- Makroiqtisadi faktorlar. KOS-ların böyüməsinə töhfə verən əsas makroiqtisadi amillər arasında dövlət xərcləri də var. Dövlət satınalmaları qeydiyyatdan keçmiş KOS-ların inkişafına kömək edir, eyni zamanda qeydiyyatdan keçməmiş KOS-ların inkişafına mane olur.

- KOS-ların böyümə imkanları. KOS-lar fəaliyyətinin ilkin mərhələsində iflas riskinə məruz qalırlar. KOS-ların sağ qalma əmsalları, xüsusilə birinci ildən sonra yüksək deyil. Yaxşı işləyən bir infrastruktur KOS-ların böyüməsinə qatqı təmin edir.

- Tarixi determinantlar. Tarixən əlverişli coğrafi yerlərdə yerləşən müəssisələr sağ qalmağa və böyüməyə meyillidirlər [5, s. 39].

Kiçik və orta müəssisələr əhalinin ehtiyaclarına daha çox cavab verir və bazar konjunkturunun dəyişmələrinə daha tez reaksiya verə bilirlər. Kiçik və orta sahibkarlığın yüksək inkişafı istehsal sahələrinin daha çox subyektlər arasında bölüşdürülməsinə də kömək edir. Təsadüfi deyil ki, inkişaf etmiş ölkələrin hər birində kiçik və orta biznesin inkişafına dəstək məqsədilə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən fondlar yaradılır. Kiçik və orta biznesin iqtisadiyyatda ən böyük rolu rəqabətin qorunmasıdır. Bu sektoru inkişaf etdirməklə ölkədə rəqabət mühitini gücləndirmək mümkündür. İqtisadiyyatın bu sektoruna daha bir mühüm töhfə yeni iş yerlərinin açılmasıdır. Ölkə iqtisadiyyatının gücü onun sahələrinin inkişaf səviyyəsindən, hətta hər bir təsərrüfat subyektinin, müəssisə və təşkilatının gücündən asılıdır. Hər bir müəssisənin inkişafı nə qədər dinamik və davamlı olarsa, sahə bir o qədər güclü olar. Bütün sahələr güclü inkişaf edərsə, ölkə iqtisadiyyatı daha güclü olar. Hər hansı bir müəssisənin uğurlu nəticəsi bir çox amillərdən asılıdır. Onlardan biri müəssisənin davamlı və dayanıqlı idarə olunmasıdır. Davamlı inkişaf bazarda ən vacib şərtlərdən biridir. Əgər müəssisə rəqabətə davamlıdırsa və perspektiv planlar üzərində işləmək istəyirsə, bu, davamlı inkişafı təmin etməlidir. Bunun üçün kifayət qədər ilkin kapital və dövrüyyə kapitalı, kifayət qədər peşəkar kadr potensialı, həmin sahədə strateji planlar, tendensiyalar və perspektivlər inkişaf etdirilməli, düzgün taktika, strategiya seçilməlidir. Bu qeydlərin həyata keçirilməsi təşkilatın mövcudluğunun ayrılmaz elementi olduğu üçün təşkilatın davamlılığının və idarə edilməsinin əsasını təşkil edir. Müəssisələr üçün davamlılığın təmin edilməsinin əhəmiyyəti onun yüksək səviyyədə idarə olunması və saxlanması üçün çox vacibdir. Kiçik və orta biznesin davamlı inkişafını təmin etmək üçün

sahibkarların maliyyə imkanları genişləndirilməlidir. Yəni bu sektorda çalışan sahibkarlar təkcə dövlətdən deyil, özəl qurumlardan da maliyyə resurslarına çıxış əldə etməlidirlər. İxrac imkanları olan kiçik və orta müəssisələrə ixrac həcminə görə subsidiyalar verilə bilər [6, s. 1229].

Aşağıdakı cədvəldə turizm sektoruna aid mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı ilə əlaqədar bir neçə statistik göstəricilər qeyd olunmuşdur.

Cədvəl 1. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

İqtisadi fəaliyyət/ mülkiyyət növləri	Cəmi	2020			Cəmi	2021		
		Mikro	Kiçik	Orta		Mikro	Kiçik	Orta
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	20513	20286	149	78	21693	21404	192	97

Mənbə: [7]

Cədvəl 1-də 2020 və 2021-ci illərdə turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə üzrə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı qeyd olunub. Qeyd olunan göstəricilərə baxsaq 2020-ci ildə turizm sektorundakı mikrohəcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayı 20286, 2021-ci ildə isə 21404 ədəd olmuşdur. 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən mikrohəcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayında 5,52%-ə yaxın artım olmuşdur. Kiçik həcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2020-ci ildə 149, 2021-ci ildə isə 192 ədəd olmuşdur, 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən 28,86%-ə yaxın artım olduğunu deyə bilərik. Orta həcmli sahibkarlıq subyektlərinin sayı isə 2020-ci ildə 78, 2021-ci ildə 97 ədəd olub və 2021-ci ildə 2020-ci ilə nisbətən 24,36%-ə yaxın artım olmuşdur. Bu kimi müəssisələrdə say artımının olması yaxşı haldır. Bu artım da təbii ki, iqtisadi inkişafda müsbət rol oynayır.

Turizmin sosial-iqtisadi inkişafa təsirləri

Ümumiyyətlə, turizm sektorunun inkişafının səviyyəsi hər bir ölkədəki inkişaf səviyyəsi ilə əlaqədar olmaqla həm özünü maliyyələşdirən, həm də əlavə olaraq gəlir gətirən bir sahədir. Bununla əlaqədar olaraq turizm sahəsinin inkişafı bazar iqtisadiyyatında önəmli rol oynayır. Turizm sahəsinin inkişafından əldə olunan mənfəətlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

1. Ölkədəki yerli firmaların dəstəklənməsi əhalinin məşğulluğunun təmin olunması ilə yanaşı, gəlir də gətirir. Turizm sahəsinin inkişafı ilə əlaqədar vacib olan infrastruktur bir neçə başqa sahələrin iqtisadi artımına səbəb olur. Turistlərlə ünsiyyətdə olmaqla, yerli əhalinin təhsil, mədəni səviyyəsi, dünya görüşü inkişaf edir.

2. Ölkə əhalisinin öz mədəni irsinə marağı artır. Turizm şirkətləri tərəfindən təşkil olunan xeyriyyəçilik proqramları vasitəsilə sosial mənfəət əldə edilir.
3. İqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş regionlarda həmçinin ətraf mühitin qorunması məsələləri həll edilir [8, s. 40].

Nəticə

KOS-lar iqtisadi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Turizm sektorundakı kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin iqtisadi inkişafa təsirində yeniliklərin tətbiq olunması aşağıdakılara səbəb olur:

- yüksək çeviklik və yeni bazarlara uyğunlaşma dərəcəsi KOS-lara iqtisadiyyatda resurslardan istifadə imkanlarını artırmağa imkan verir;
- bundan əlavə, onlar xüsusi mülkiyyət və sahibkarlıq bacarıqlarını təşviq edirlər. KOS-lar bazar iqtisadiyyatlarında, eləcə də keçid dövrünü yaşayan ölkələrdə artımın mühərrikləridir.

Sonda bu araşdırmada təklif olaraq onları qeyd edə bilərik ki, KOS-ların turizm sahəsində vacibliyini nəzərə alaraq onların sayının artırılması yeni iş yerlərinin yaradılmasına kömək edə bilər, həmçinin belə sahibkarlıq subyektləri müştərilər üçün qiymət baxımından iri sahibkarlıq müəssisələrinə nisbətən daha münasib olduğuna görə yerli və xarici turistlərin daha çox axınına, bu da öz növbəsində həmin müəssisələrin gəlirlərinin artmasına səbəb olur. Müəssisələrin gəlirlərinin artması vergilərin də artmasına kömək edir. Ölkəmizdə bu kimi müəssisələrə investisiyaların qoyulması bu sahənin inkişafına səbəb ola bilər. KOS-ların fəaliyyəti həyat səviyyəsini yaxşılaşdırır, ÜDM-i və daxili iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırır. Bunlar da iqtisadi inkişafa müsbət cəhətdən əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilər.

Ədəbiyyat

1. Haddadzadehendou, F. Turizm Destinasyonlarının Etkin Yönetimi Ve Etkileyen Faktörler: Turizm Sektöründe Bir Araştırma: Yüksek Lisans Tezi. / –Erzurum, 2013. – 137 s.
2. Gandilova, S.T. Role of tourism in social development of the republic of Azerbaijan // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, – Baku: Socio Economic Problems of Sustainable Development, 14-15 February, – 2019, – p. 271-278.
3. Ahmadov, F., Valiyev J. The evaluation of small and medium enterprises role in economic development of Azerbaijan // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, – Baku: Socio Economic Problems of Sustainable Development, 14-15 February, – 2019, p. 397-408.
4. A comparative study on development of small and medium enterprises (SMEs) in Azerbaijan / Vugar Bayramov, Rashad Hasanov, Leyla Aghayarli, Zaur Kadyrov [et al.] – Baku: // Center for Economic and Social Development (CESD), – 2017. – 74 p.

5. Cania L., Nexhipi O., Korsita B. The role of smes in economic development – an empirical study of Albania // 13th International Conference of ASECU, – Durres: Social and Economic Challenges in Europe 2016-2020, May 19-20, – 2017, p. 36-42.
6. Alijanova S. International experience in ensuring the stability of small and medium-sized enterprises and their role in the Azerbaijani economy, // 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development, – Baku: Socio Economic Problems of Sustainable Development, 14-15 February, – 2019, p. 1228-1238.
7. Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai işə üzrə fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı: [Elektron resurs] - <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>
8. Məmmədov, E.Q. Azərbaycanın turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri / E.Məmmədov. – Bakı: Gənclik Nəşriyyatı, – 2013. – 172 s.